

Aysel Səfərova
ADU, müəllim
novruzova.099@gmail.com

**Elmi-kütləvi diskursun formalaşmasında metaforlaşma
tiplərinin funksiyaları (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları
əsasında)**

Açar sözlər: elmi diskurs, metafor, metaforlaşma amili, metaforlaşma tipləri, məcazi məna.

Ключевые слова: научный дискурс, метафора, метафорические факторы, типы метафоризации, переносный смысл.

Key words: scientific discourse, metaphor, metaphorizing factors, metaphorizing types, figurative meaning

XX yüzilin 2-ci yarısında dilin aktiv və hərtərəfli öyrənilməsi üçün linqvistikada yeni nəzəri paradıqmalar müəyyənləşir, nəticədə yeni termin və anlayışlar qrupu meydana gəlir. Bu terminlər psixolinqvistika, linqvokulturologiya, mətnin linqvistikası (mətn dilçiliyi), sosiolinqvistika, pragmalinqvistika və s. bu kimi sahələri əhatə edir.

Belə terminlərdən biri də «*diskurs*» termin-anlayışıdır. Diskurs-filoloji ədəbiyyatda geniş yayılmış termindir (frans. discours, lat. dis-curere- hərfi mənası: ora-bura, müxtəlif tərəflərə qaçmaq) fransız dilində ənənəvi olaraq, «mühakimə», «fikir yürütmə» mənalarında istifadə olunub. İngiliscə-discourse, fransızca-discours «Diskurs»- danışıq, nitq praktikas, «dildən istifadə». 50-ci illərdə E.Benvenist deyim nəzəriyyəsini hazırlayaraq diskursu nitqin xarakteristikası kimi müəyyənləşdirir: «Birincinin müəyyən şəkildə ikinciyə təsir etmək cəhdi». Yaxud İ.Derrida diskursu «yazan və oxuyanların təcrübəsində canlı dərk olunmuş mətn təsəvvürü» adlandırır. X.Xerriyə görə diskurs verbal kommunikasiyada mətn, qrammatik formaların, bir-birinin ardınca cərgəyə düzölmüş frazaların sırasıdır. T.A.Van Deykə görə, diskurs «kommunikativ hadisədir».

Diskursun müxtəlif növləri olduğundan linqvistikada elmində onun bütün aspektlərinə baxılır. Hətta sosial şəbəkələrdə (internet resursları) bu məsələ geniş işıqlandırılır. «İnternet-diskurs» termin anlayışının da formalaşması cəmiyyətdə elmlə insan arasında əlaqə və münasibətlərin, əlbəttə, qarşılığını, birliyini təşkil edir. Buna görə də son illər diskurs səviyyəsində linqvistik tədqiqatlar həqiqətən də çoxalmaqdadır. Bu məsələyə əvvəlcə Avropa ölkələrində, Rusiyada, indi isə son illər

Azərbaycanda da maraqlı artmaqdadır.

«Diskurs» paradoksal bir hadisə olduğu üçün bu terminin mənə və mənşəyi bir qədər çətin şərh edilmişdir.

Diskurs praktika-dil baxımından müəyyən mənə yaxın funksional alternativ dil vasitələrindən istifadə əhəmiyyəti. Burada gerçəklik variativ şəkildə şərh olunur.

Son illər diskurs terminin sərhədləri bir qədər genişlənərək, metaforlaşma prosesində istifadə olunmaqdadır. Metafora-hər hansı bir gerçəklik modelinə uyğun olaraq insan təfəkkürü ilə müəyyən olunan və alternativlərin hər hansı qararların qəbulu prosesinə təsir edən dil fenomenidir. Metaforlaşma (mataforizasiya) isə sözün mənə tutumunun, ondakı məcazi mənaların yaranmasına görə və onun ekspressiv xassələrinin genişlənməsi anlamındadır.

Qeyd edək ki, hər hansı bir diskursu «troplaşmış struktur»dan kənar təsəvvür etmək olmaz. «Troplaşmış struktur»un özü elə metaforikləşmiş strukturudur. Bu «troplaşmış struktur» elmi, bədii, siyasi, publisistik və s. mətnlərdə özünə yer edər və funksional mövqə qazanır. Məsələn, «Научный дискурс охватывает довольно обширное число сфер научных изысканий, объединяющихся при помощи терминов, которые обозначают определенные понятия, категория» (1, s.813-815.)

Elmi diskurslarda terminlərdən bol-bol istifadə olunur. Həm sahəyə dair terminlərdən, həm də terminin əsas mənasını məcazlaşdıraraq metaforik terminlərdən. Ümumiyyətlə, termin-terminologiyanın elementidir (bu, terminlər sistemidir) Termin sistemində terminlər mürəkkəb semantik əlaqələr yaradır. Elmi terminlər xüsusi anlayışları ifadə edir. Termin sistemində terminlərin cəmi nəzəriyyə (konsepsiya) yaradır. Bunlar elm sahələrində, insanın fəaliyyət sferasında qarşılıqlı əlaqələri əks etdirir. (2, s.225 (s.224-232)). Bu prosesdə mühüm yer tutan xüsusi leksikanın yaranmasında metaforlaşma hadisəsi önəm çəkilir.

Elmi dildə metaforikləşmə-bu, semantik prosesdir. Həmin prosesdə iki müxtəlif obyektin, predmetin, əlamətin və funksionallığın adı seçilir. Bunlardan biri terminoloji metaforlardır. Terminoloji metaforlaşma qanunauyğun hadisədir, bu hadisə yeni terminlər sisteminin yaranmasında mühüm yer tutur. «Metafora əsas koqnitiv əməliyyatdır, dünyanın fəsilərə bölünməsində və dərk olunmasında mühüm vasitədir. Ona görə də metaforlar elmi dilin bir hissəsidir» (3, s.19 (164 s.)).

«Koqnitiv nəzəriyyə üçün metafora dilin ikinci vasitəsidir, bu zaman ayrılan mənə (the mapping) əsas sayılır». Terminologiyada metafora dərk etmənin əks olunmasında, konseptual adlandırılarda əsas

rol oynayır. Bu zaman nitqdə metaforik çevrilmələr (keçidlər) baş verir, linqvistik sferada linqvistik metaforalar formalaşır (4, s.208-209)

Metaforalar ayrı-ayrı diskurslarda açar rorunu oynayaraq dərkətmə müstəvisində həmin prosesi öyrənməklə yanaşı, dünyanın milli spesifikasını, universal obrazları da tədqiq edir. Metaforalar dərkətmənin üst və alt başlıqlar səviyyəsində dünyanın qavranmasını və konseptual-kateqorial olaraq öyrənilməsini şərtləndirir. Dünyanın dərki hadisəsi müasir koqnitiv elmdə tədqiq edilir. Dərkətmə prosesi isə təfəkkürdə öz əksini tapır. Bu prosesi koqnitiv linqvistika öyrənir. M.Musayev bu prosesi belə şərh edir: «Dil vasitəsi ilə insan beynində əks olunan bilik sisteminin alt və üst səviyyələri ilə qavramlaşdırılması və kateqoriyallaşdırılması koqnitiv linqvistikanın araşdırma prinsiplərinin cəmi kimi dərk edilir» (5, s.18 (456 s.))

F.Veysəlli yazır ki, «Koqnitiv dilçilik mənə problemini araşdırarkən metaforaları və metaforlaşmanı xüsusi öyrənməlidir. Ənənəvi dilçilikdə bu problem üslub çalarlıqlarının ifadəsilə bağlı götürülürdü. Lakin metaforalar koqnisyanın əsas konseptuallaşma nümunələri rolunu oynadığından onların tədqiqinə böyük ehtiyac duyulur. Metaforik söyləmlərin konstruksiyası və işlənməsi insanın zahiri və daxili aləmi konseptuallaşdırması üçün əqlinin spesifik fəaliyyətinin ifadəsidir. Burada konseptuallaşma referentin və ya referens sahəsinin mental təzahürü və konfigurasiyası kimi başa düşülməlidir, necə deyərlər, onlar nəyinsə haqqında əqli təsəvvürümüzdür. Bəziləri metaforlaşmanı ədəbiyyat üçün vacib sayır, halbuki dildə təsviri çətin olan fenomenlər üçün, xüsusilə əqli fəaliyyətin ifadəsi üçün metaforalar körpü funksiyasını yerinə yetirir. «Ruh işıqdır» konseptuallaşmasını aşağıdakı misallar aydın göstərir: O, qrupumuzun işığı idi; Onun gözlərində işıq saçırdı; Onun gözlərinə işıq gəldi. və s.

F.Veysəlli daha sonra belə bir təhlil də aparır: «Metaforalar konseptuallaşmanın dildə xüsusi ifadə variantlarıdır. Hiss, həyəcan, təəssüf, təəccüb, nifrət, sevgi və s. kimi insanın psixoloji vəziyyətini metaforalar çox dəqiq ifadə edirlər. Maraqlı bir filmə baxan adama sual verəndə «Necə idi?» o cavab verir ki, «Bomba». Bu ifadə filmin maraqlı olmasını bildirən böyük metafordur. Bu cür bənzətmədən bixəbər olanlar belə söyləmləri eşidəndə fikirləşə bilərlər ki, danışan həmsöhbətini ələ salır. Ancaq bu söyləmə müəyyən mənə bildirməklə danışanın həqiqət dəyərini yüksəltmək üçün mental modeldən istifadə etdiyini göstərir» (6, s.45-46).

Demək, insana xas hissi-emosional, ekspressiv kimi semantik sahələr (təəssüf, niyyət, istək, səbəb, məqsəd, dəyərləndirmə, sevgi, sevinc və s.) real prototipləri ilə təyin olunur. Bu kontekstdə insana məxsus olan bir çox linqvistik dərkətmə konkret olaraq diskursiv variantları ilə göstərilir. Bütün bunlar insan şüurunda və düşüncədə ilk pillədə təhtəlşüür olaq müəyyən edilir. Bu obrazlarla dünyanın ümumi dil xəritəsi və konkret dil kateqoriyaları arasında ierarxik əlaqələr yaranır. Beləliklə, söhbətləşən insanların arasında (istər elmi, istər siyasi və s.) diskurs amilləri gerçəkləşir və konseptual sxemlər qurulur. Bu sxemlərin qurulmasında konkret dil faktları mühüm rol oynayır. Həmin dil faktlarından biri də metafordur. Metaforlar da insan intellektinə söykənir və diskurslarda yeni dil gerçəklərini formalaşdırır. Buna görə də dilin bilavasitə gerçəkliyi və ya varlığı deyil, insan hafizəsindəki konseptual tablolu əks etdirdiyi də qeyd olunur (7, s.3-9)

Bu kimi faktlar göstərir ki, dil mənzərəsini, dil xəritəsini dilin məcazlar sisteminə əsaslanaraq da öyrənmək olur. Bu sistem elmi diskursda konseptual məzmun yaradır. İnsanın hafizə psixologiyasını, bilik-məlumat fenomenini, inların mənimsənilməsini və insanın hafizəsində yerləşdirilməsini təmin edir.

V.N.Teliya öz əsərində L.Q.Qoldun (Galda, 1984) fikrinə istinad edərək yazır ki, «метафоризация- это процесс такого взаимодействия указанных сущностей и операций, которое приводит к поличению нового знания о мире и к оязыковлению этого знания. Метафоризация сопровождается вкраплением в новое понятие признаков уже познанной действительности, отображенной в значении переосмысляемого имени, что оставляет следы в метафорическом значении, которое в свою очередь «вплетается» и в картину мира, аыражаемую языком. (8, с.186 (-216 с.)

S.Dudeskaya yazır ki, «metaforlaşma, başlıca olaraq, mücərrəd olmayan leksika vasitəsidir, eləcə də obrazlı leksikada yeni məna formalaşdırır. Metafora, demək olar ki, elmi-kütləvi diskursda terminologiyaya böyük təsir göstərir, müasir elmi dilin ayrılmaz hissəsidir. (9 s.4)

Metaforlar yeni terminyaradıcılığının əsasını təşkil edir. Məsələn, ingilis dilinə məxsus aşağıdakı diskursda eyni söz bir sıra mənaları əks etdirir: «Compelling arguments can be made that the Sun vwill provide our eventual, primary source of clean and renevvable energy, and so the scientific are to find costeffective vways t harvest, store, convert and transprt this energy. The most important of these challenges are energy harvesting and conversion» (10, s.13 (346 p.)

Metaforanın bir növü konseptual metaforadır. «Konsept» termini ötən əsrin 90-cı illərindən koqnitiv linqvistikada istifadə olunmaqdadır.

F.Veysəlli konseptin müxtəlif müəlliflər tərəfindən verilmiş definitiv xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirir: «Konsept yaddaşın, mental leksikonun, konseptual sistemin və beyin dilinin, dünya mənzərəsinin, biliklər kvantının operativ vahididir (11, s.90-92; Konsept təcrübənin insan yaddaşında saxlanılan mənaya malik, dərk olunan tipikləşmiş fraqmentlərin mental strukturudur (12., s.59; Konsept yaddaşın deyil, düşüncənin vahididir. Onun əsas vəzifəsi düşüncə, təfəkkür prosesini təmin etməkdir. Konsept informasiyanı saxlayır, ancaq onun yaddaş vahidi olmasını hələ sübut etmək lazımdır (13, s.35) (Sitatlar: F.Y.Veysəllinin «Koqnitiv dilçilik; əsas anlayışları və perspektivləri Bakı, «Mütərcim», 2015, s.31» kitabından götürülmüşdür.

Qeyd edək ki, metaforanın konseptual tipi elmi-kültəvi mətnlərdə müxtəlif funksiyaları yerinə yetirir. Konseptual metaforun spesifik nəzəri əsasları mövcuddur. Xüsusi və adi, gündəlik biliklər konseptual metaforlar vasitəsi ilə diskursda cəmləşir. Konseptual metaforlar elmi-kültəvi diskurslarda funksionallaşır. Funksionallaşma prosesində koqnitiv-praqmatik metodologiya mühüm rol oynayır.

Elmi-kültəvi mətnlərdən biri tibbi verilişlərdir ki, bu mətnlərə dair verilişlərdə (radio və televiziya), həkim-mütəxəssis söhbətlərində, internet saytlarında müvafiq metaforlardan istifadə edilir.

V.Kalaşnikova bu xüsusda yazır: «Функция образа в научно-популярной литературе отличается от его функций в художественных произведениях. Это функция наглядно-конкретизирующая.(14, с.81-84)

Çox erkən dövrlərdə metaforlaşma alınma sözlərə aid edilmişdir. Alan dildə həmin metaforik ifadə dəyişərək yeni mənaları kəsb edərək dilin mənə imkanlarına öz müsbət təsirini göstərmişdir. Semantik sahədə adaptasiya olunmuş yeni dildə mənə parametrləri dəyişmişdir.

Metafora elmi anlayışların özünəməxsusluğunu müəyyənləşdirir, həmin üslubun terminoloji sistemində mühüm rol oynayır. Metafora həmin üslubda elmi nitqi zənginləşdirir, elmi fikrin, anlayışın ən ümdə məzmun və mahiyyətini açır.

Bəllidir ki, elmi təfəkkürün başlıca funksiyası bizi əhatə edən dünyanın məntiqi kateqoriyalar vasitəsi ilə dərkidir. Elmi nitqdə sübut, arqument, hipotez, nəticə və s. məntiqi kateqoriyalar təbiət və cəmiyyət hadisələrinin izahına, elmi məsələlərin dəqiq və sistemli biçimdə şərhinə və araşdırmanın yeni nəticələri barədə informasiya ötürməyə xidmət göstərir. Ş.Balliyə görə, «elmi təhkiyəyə aid olan ifadəlilik, obrazlılıq vasitələrinin iştirakı ilə həqiqətən mövcud olan şeylər və həqiqət təsvir olunur» (15, s.144

N.M.Razinkina yazır ki, elmi mətnlər başlıca olaraq mühakimələr və sübutlar üzərində qurulur. Elmi diskursun ideal əlaməti hesab edilən məntiqi möhkəmlik, obyektivlik, ardıcılıq və dəqiqlik» kimi ekstralinqvistik amillərdən asılı olaraq elmi dilin spesifik xüsusiyyətləri müəyyən olunur (16, s.27).

Digər müəlliflərin fikrincə, elmi təfəkkürdə, hər şeydən əvvəl, səbəb-nəticə əlaqəsi ilə bir-birinə bağlanan və təsadüfəni, tək deyil, ümumini, qanunauyğunluğu əks etdirən məntiqi mühakimələrin ardıcılığı əsas yer tutur. Elmi təfəkkürün insanın mühakimə fəaliyyətini əks etdirdiyinə görə elmi əsərlərin dili də ona uyğun olaraq xüsusi məntiqi quruluşu ilə səciyyələnir, burada bədii vasitələri də iştirak edir (o cümlədən metaforik sistem), həm də bu zaman obyektiv və onun ifadəsi ayrılmaz bütövlük təşkil edir () Bu cəhət dilin başqa təbəqələrinə nisbətən üslubi-metaforik quruluşda da daha aydın nəzərə çarpır.(17, s.5).

Metafora elmi nitqin koqnitiv resurslarında çıxış edir, yəni «ehtiyatda dayanır», dərk etmə mexanizmində unikal rola malikdir. Bir dil sözləmi və ya ifadəsi kimi metaforalar insanın koqnitiv fəallığının və fəaliyyətinin izləri olaraq diskurslarda iştirak edir. Deyildiyi kimi, o cümlədən dünyanın dil mənzərəsi metaforalar vasitəsi ilə də dərk edilir. Dünya mənzərəsi dedikdə sosial şüurda reallıqlar barədə biliklərin nizamlı toplusunun yaranması dərk edilir. Dünya mənzərəsinin təməlinə insanın əlaqədə olduğu ətraf aləmin onun təsəvvüründə formalaşmış modeli dayanır. Bu təməli elmi mətnlərin diskurslarında da görmək olur və bu diskurslar metaforsuz keçinə bilmir.

M.A.Zanina elmi-kütləvi diskurslarda metaforlaşma prosesini izləmiş və çox sambala malik məqalə ilə çıxış etmişdir (18)

Diskurs anlayışına müxtəlif şərhlər verilmiş, müxtəlif mövqələrdən yanaşılmış, bir-birinin ziddini təşkil edən fikirlər də meydana çıxmışdır.

Elmi diskurs üçün ciddi biçimdə gözlənilən ardıcılıq və ayrı-ayrı cümlələrin, mətnin hər bir parçasının bir-biri ilə bağlanması xarakterik cəhətdir. Elmi diskursun ayrı-ayrı cümlələri zəncir həlqələri kimi düz xətt boyunca bir-birilə əlaqələnir. Burada «hər sonra gələn cümlə və ya mətn parçası əvvəlki cümlədən və ya mətn parçasından asılı olur, yaxud da özündən sonrakı cümlə və ya mətn parçası üçün növbəti həlqə rolunu oynayır» (19, s.54)

Diskursun mədəni-situativ anlamı mətni əlaqələrdə müəyyənləşir və ekstralinqvistik, praqmatik, sosiokültüroloji, psixoloji və digər amillərlə təyin olunur. Bu anlam koqnitiv proseslərlə birbaşa əlaqədar olur. Ünsiyyətin modeli- predmetlər və mahiyyətlər, onların metaforalarla

ifadə və təsviri də əsas yer tutur. Burada diskursiv məkanda iştirakçıların bir-birinə göstərdiyi qarşılıqlı təsir və nitqdə baş verən prosesləri (hadisələri) dərkətmə mexanizmi də nəzərə alınır. «Yüklənmiş həyat» bu mexanizmin əsasını təşkil edir.

Diskursun bir tipi- institusional diskurs status-sahə münasibətləri çərçivəsində təqdim olunur. Bu münasibətlər müəllim- şagird, tələbə, həkim-pasient, komandir-əsgər və s.arasındakı qarşılıqlı əlaqə və münasibətlərdir, diskurslardır (20).

Diskursa sosiolinqviistik yanaşma sosiomədəni kontekstdə sosial qrupların və iştirakçıların ümumi söhbətini əhatə edir.

Linqviistik nitqdə diskursun mövqeyi-bu proses canlı verbal əlaqə, ünsiyyət, qarşılıqlı münasibət spontan dərəcədə, tematik əlaqə, danışmaq prosesində insanların bir-birini başa düşməsi, nitqin başa çatdırılması, axıra yetirilməsi məsələlərini əhatə edir (21, s. 37-64)

Diskursun psixolinqviistik mövqeyi daxili verballaşmada kodun dəyişməsi ilə, nitqin meydana gəlməsi və intepretasiyası (şərhi) prosesində sosial-psixoloji tiplərin qapalı əlaqələrin, münasibətlərinin açılması və inkişaf etdirilməsidir. Psixolinqviistikada, həmçinin meydana çıxan qüsurlar, nöqsanlar və kommunikativ (ünsiyyət) kompetensiyaları maraqlıdır.

Diskurs, həmçinin imkan verir ki, məndəki söyləmlərin ölçüsü, uzunluğu, məsafəsi, sahəsi və cəmi, yekunu da dərk edilsin, diskurs buna şərait yaradır. Bu «sosial fəaliyyətin verbal vasitəsi» sayılır (22, s.14 (400 s.))

Elmi-kütləvi diskurs elmi diskursdan törəyən və şəxsiyyətin profesional və kommunikativ kompetensiyasını aktuallaşdıran, onun pragmatik oriyentasiyasının verbal vasitələrini elmi idrak, bilik, məlumat baxımdan səciyyələndirir. Professional kommunikasiyada işlənmiş bir diskursda işlənmiş metafora diqqət edək: «*The bacteria in the bacterial concrete precipitate the nanocrystals that fuse to each other and heal the pores or cracks. It was also observed that the activity of the bacteria gets arrested when pH gets altered. Alteration in the pH is caused by arresting the ingress of water in the concrete by the bacteria healing mechanisms*» (23, s.33)

M.P. Kotyurov yazır ki, «elmi idrak, bilik- solumun fəaliyyətinin idrak, dərkətmə prosesinin məhsuludur, xətti ardıcılıqla müəllif niyyətinin açılması, genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsidir (24, s.11 (281 s.)). Elmi bilik, məntiqi forma özündə mahiyyət, mühakimə, müzakirə, konsepsiya, nəzəriyyə, qanun kimi anlayışları ehtiva edir. Həmişə hərəkət və inkişafda olur.

Beləliklə, yüksək elmi dərkətmə, anlama bir tərəfdən müşahidə və düşüncəni təqdim edir, o biri tərəfdən də fəaliyyətin dərkətmə anlarını (moment) əks etdirir (təqdim edir). Həmçinin, diskursda ifadə olunan elmi informasiyanın həqiqəti, doğruluğu, gerçəklik dərəcələrini hesaba və nəzərə alır. Bu təsir müəllifin məlumatlarını, düşüncə hərəkətinin gerçəkliyini stimullaşdırır. Prosesin yeni anlamı linqvistik çərçivədə dilin funksional xüsusiyyətlərini mürəkkəb psixi proses kimi baxmağa imkan yaradır. Qarışıq, mürəkkəb fokus olaraq metaforanın bu sahə üzrə öyrənilməsi təfəkkürə müraciət, şüurun dərk edilməsi müasir linqvistikada ümumi ənənələri şərtləndirir. Bu zaman yeni elmi paradigma- koqnitiv-diskursiv paradigma formalaşır. Yeni yanaşma insanın mental dünyasını real şəkildə əks etdirir (25, s.519 2004, (560 s.)

S.L.Mişlanova göstərir ki, «metaforlaşmanın hər mərhələdə nəticəsi elmi-kütləvi diskursda koqnitiv-kommunikativ strukturdan ibarətdir, bu elmi diskursa münasibətdən törəyir, elmi bilik strategiyası kütləviləşir. (22, s.25).

L.M.Alekseyevin nöqteyi-nəzərincə, metaforlaşmanın koqnitiv potensialı yeni elmi nəzəriyyədən ibarət olur, yəni yeni elmi metafora konsepsiyası yaranır, yeni bilik formalaşır (26, s.13 (32 s.)

Beləliklə, metaforlaşma prosesi, hadisəsi yeni elmi nəticələri üzə çıxarır, onları fiksasiya (təsbit edir), qəti şəkildə müəyyənləşdirir, diqqəti bu yönə cəmləşdirir.

Bu gün *metafora professional markiləşmiş vahidlərin* yaranmasında geniş şəkildə qəbul edilir. Elmi dilin bir vasitəsi kimi metafora tədqiqat işlərində istifadə olunur, yeni elmi çığır açır. Metaforadan ibarət elmi informasiyalar «bələdçi» əlaqə, qarşılıqlı münasibəti əvəzləyir. Müəllif öz fikir və düşüncələrini obrazlı şəkildə ifadə edir, koqnitiv hissi –emosional qiymətləndirməyə məruz qalır.

E.O. Opavrinin müşahidələri göstərir ki, tədqiqat obyektinin başlanğıc mərhələsində metaforanın xüsusi dəyəri, nə vaxt hipotezalar formalaşarsa üzə çıxır (27, s.65-77)

Elmi mətnin tarixi mütləq şəkildə elmlərin özünün tarixini də əhatə edir. Bu əlamət elmi mətnlərdəki fikirlərin inkişaf tarixi ilə bağlı şəkildə tədqiqini tələb edir.

Elmi mətnlərə məxsus ifadəlilik vasitələri çoxdur. Qeyd edildiyi kimi, onlardan biri də metaforlardır. Metaforun ayrı-ayrı mətnə seçilməsi və işlədilməsi çətinlik yaradır. Metaforlar dilin üslub qatının ən başlıca vahidlərindəndir. Metaforaların ən ümdə funksiyası varlığın predmet və hadisələrini obrazlı biçimdə ifadə etmək olduğuna görə

cəmiyyət həyatında baş verən ekspressiv-hissi proseslər və dəyişmələr daha aydın şəkildə özünü göstərir. Konnotativ mənə belə ifadələrdə daha üstün olub emosional-ekspressiv çalarları ilə fərqlilik yaradır. Məlumatın əşyavi-məntiqi məzmunu əsas qəbul edilən elmi mətnədə denotativ (əsas) mənə ön plana keçir, bədii mətnədə (yaxud bədiiləşdirilmiş elmi mətnədə) isə bunun əksinə olaraq konnotativ mənə qabarıqlaşır, üstünlük təşkil edir.

O.Mitrofanova qeyd edir ki, «metaforikləşmiş mətn-diskurslarda terminoloji vahidlərin varlığı elmi mətnin digər seçilən (fərqləndirilən) elementlərinin, hətta semasioloji cəhətlərin özünün belə meydana çıxmadığı ilk zamanlarda həmin üslubun səciyyəvi xüsusiyyəti sayılmışdır» (28, s.81)

Elmi mətn- bu yalnız intellektual informasiya daşımır, eyni zamanda elmi əlaqənin vasitəsi kimi çıxış edir. Ona görə də müəllif etalon (basmaqəlib, şablon) mətn «qurur», beləliklə də, oxucu onu düzgün başa düşür. Nitqi təcəssüm etdirən elmi informasiya vasitələri adresat faktorundan ibarət olur.

Müasir elmi mətnlərdə metafordan istifadə genişlənir, tədricən fərdi keyfiyyətlər çoxalır. Bu baxımdan elmi mətnlərdə metaforalar efristik səciyyə kəsb edir, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, professional markirləşmiş vahidlər və terminologiya formalaşır. Dünyaya yeni faktlar açılır, yeni terminlər törəyir. Məs.: *alqoritmik dilin qrammatikası*. Bu bir ifadəli terminoloji birləşmədir. Rus dilindən Azərbaycan dilinə kalka edilib. Bu cür ifadəli, metaforik terminlər müxtəlif vasitələrlə əmələ gəlir. Ən əlverişli yol- istifadə olunan terminin əsasında, bazasında metaforun olmasıdır. Belə terminlər *metaforik terminlər* adlanır (29, s.12)

Metaforik terminlərə misal olaraq ingilis dilində «*vehicle*» sözünü göstərmək olar. Bu sözün bir sıra mənaları göstərilir: 1) nəqliyyat vasitəsi, 2) əlaqə tipi, 3) raket, 4) metal aparat, 5) işıq dalğaları və s. Bu çoxsaylı mənalar arasında metaforik mənəni tapmaq üçün mütləq kontekstə müraciət etmək lazım gəlir. Müqayisə et: Avtomobile is a vehicle for transporting people (Avtomobil- bu nəqliyyat vasitəsi insanları aparmaq üçündür); Gurrent manned spacecraft are the most complex aerospace vehicles (Müasir pilot kosmik aparatı- bu kompleks hava gəmisidir).

Metaforik söz birləşmələrinə bir sıra dillərdə çoxlu nümunələr vermək olar. Məs.: Azərbaycan dilində «dəniz cədvəli». Bu cür metaforaları «*profesional-sənət, peşə metaforalar*» da adlandırmaq olar.

Müxtəlif fəaliyyətin peşə, sənət sferalarının öz metaforaları mövcuddur. Diskursun mənə cəhəti real həyatda baş vermiş, baş verən və ya baş verə biləcək hadisələri və insanların bu hadisəyə olan

münasibətini əks etdirir. Bu hadisələr nə qədər rəngarəndirsə, diskursun məna cəhəti də bir o qədər müxtəlifdir. Çox mürəkkəb olan dil hadisələrini daha dərinə dərk etmək üçün də onu hissələrinə parçalayıb tədqiq etmək lazımdır. Məcəzlaşma geniş mövzudur, məna əlaqələri bu sistemdə həddən artıq çoxdur

Sahə metaforları professional kommunikasiyada xüsusi yer tutur və professional diskursda koqnitiv funksiyaları yerinə yetirir.

Professional kommunikasiya- qarşılıqlı əlaqənin elə görünüşüdür ki, situativ məqsədlərlə, dərkətmənin, biliyin ümumi cəhətləri ilə, kommunikanın qavrama, dərkətmə, mənimsəmə dərəcələri ilə, əlaqə və münasibətin stereotip şəraiti ilə xarakterizə olunur (30, s.32-35)

Peşə, sənət metaforları söz birləşməsindən ibarət olan professional diskursda doğulur. Müasir neftqaz sahəsi ilə bağlı diskurslarda xarakterik çoxobrazlı metaforik modellərlə qarşılaşmaq olur; bunlar müasir insan fəaliyyətini əks etdirir. Məs.: ingilis dilində: baby tovver-küçük qabaritli buxar kalonnu, doctor- adapter, Gerontimo line- qəza evakuasiyası üçün tros, smart pig-daxili truba silahı və s.

İngilis dilinin neftqaz terminologiyasında metaforik keçidlər müxtəlif assosiasiyalar yaradır: ball valve- şarvoy zadvişka, bridge-xomut, brovvn field-razrobotonnoe mestorocdenie və s. (31, 334 s.)

Metaforik söyləmlər diskursları elmi-nəzəri və ifadəlilik baxımından səciyyələndirə bilər. Burada hər hansı bir elmə verilən obrazlı definisiya (tərif) nəzərdə tutulur: «Mathematics is not a careful march down a well-cleared highway, but a journey into a strange wilderness, where the explorer often gets lost» (Riyaziyyatçı Enqlin məxsus söyləmə-metafor)

Beləliklə, metaforlaşma tarixi-semantik proses və elmi dilin də obrazlılıq blokunu zənginləşdirən bir vasitədir.

Göründüyü kimi, elmi-kütləvi diskursların formalaşmasında metafor tipləri mühüm rol oynayır. Həm ingilis, həm də Azərbaycan dilində elmi diskurslarda elmi informasiyanın verilməsi üçün başlıca metaforik vasitə kimi çıxış edir.

Tədqiq edilən və müqayisə edilən dillərdə yeni metaforların formalaşması prosesi lazım olan səviyyədədir. Elmi-kütləvi əsərlərin diskurslarında metaforik ifadə yaradıcılığı geniş semantik sahələri əhatə edir.

Elmi-kütləvi diskursların metaforik bazası mənbəyinə görə hər bir dilin (ingilis və Azərbaycan dilləri) spesifik qaynaqlarına əsaslanır. Elmi dilə və diskursa məxsus metaforlar mətnin üslubi çalarlarını möhkəmləndirir.

Metaforik funksiyada çıxış edən diskursiv proseslər yüksələn xətt boyunca inkişaf etməkdədir.

Beləliklə, hər bir elm sahəsinə aid metaforlar mental təbiətə malikdir. Elmi diskurs işığında mədəniyyətlərarası kommunikasiyalar təmin olunur.

Beləliklə, təhlil nəticəsində metaforlaşmanın elmi-kütləvi diskurslarda özünəməxsus funksiyaları və vasitələri ortaya çıxır. Bunlar öz növbəsində lingvistik elmi əsaslar yaradır. Burada mümkün vasitələr üzə çıxarılır və təsvir edilir, terminoloji fondun zənginləşməsində metaforikləşmə faktorunun rolu təyin olunur.

Diskurs şəraitində metaforikləşmə prosesini əks etdirən bu qəbildən olan tədqiqatlar müəyyən strategiyaların (leksik, semantik, sintaktik və s.) öyrənilməsinə zəruriləşdirir. Bu cür strategiyalar öz dəyərini indi də saxlayır. Tədqiqatda bu işlərin praktik şərhinə də müəyyən qədər cəhdlər göstərilmişdir.

Ədəbiyyat

1. Шмыгленко Р.В. К проблеме метафоризации как способа терминообразования в научном дискурсе.- Филология. Молодой ученый № 21 (80) декабрь-2, 2014 г.
2. Хасанова З.С. Подъязык и терминосистема: корреляция и специфика терминологических единиц.- Молодой ученый-2013, № 2 (49)
3. Булычева В.П. Функционально-стилистическая характеристика средств образности в английских текстах экономической тематики: монография. Астрахань; Астраханский государственный университет, Издательский дом «Астраханский университет», 2011
4. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor Metaphor and Thought.- ed. A. Ortony.-Cambridge: Cambridge University Press, 1993
5. Musayev M.M. Türkoloji dilçilik. Dərslük. Bakı: Mütərcim, 2012
6. Veysəlli F.Y. Kognitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri. Bakı, «Mütərcim», 2015
7. Гуреев В.А. Проблема субъективности в когнитивной лингвистике.- Известия РАН. Серия литературы и языка, М., 2005, т.64, № 1
8. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. М.: Наука, 1988
9. Дудецкая С.Г. Метафоризация как способ терминообразования (на

материале английской терминологии черепно-челюстно-лицевой хирургии и стоматологии. Автореф. дис. ..канд.филол.наук. Самара, 2007.

10. Manoscience and technology \A Collection of Reviewvs from Nature journals, 2010

11.Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. М.: 1977

12.Карасик В.И. Введение в когнитивную лингвистику. М.: 2004

13.Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. Восток-Запад, 2007

14. Калашникова Л.А. Метафора-ключ понимания основ мышления и создания ментальных основ о мире.- Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2010, № 3 (7)

15.Балли Ш. Французская стилистика. М.: 1961

16.Разинкина Н.М. Стилистика английской научной речи. М.: 1972

17.Язык научной литературы. М., 1975

18.Занина М.А. Метафоризация в научно-популярном дискурсе.- УДК81, 16, Вестник СПб бгу. Сер. 9. 2012. Вып. 3

19.Рейман Е.А. Об общем характере построения научного прозаического текста.- Особенности языка научной литературы. М.: 1965

20.Карасик В.И. О типах дискурса. УРЛ: <http://www.rus-danэ.жом\едужатион\дисжирлине\пцилолэй\дискурс\материал\материал 2\> дата обращения: 15.08.2010

21.Карасик В.И. Этнокультурные типы институционального дискурса \Этнокультурная специфика речевой деятельности. Сб. Обзоров. М.: ИНИОН РАН, 2000

22.Мишланова С.Л., Уткина Т.И. Метафора в научно-популярном медицинском дискурсе (семиотический, когнитивно-коммуникативный, прагматичкий аспекты): монография \ Перм. Гос. Ун-т. Пермь: Изд-во ПГУ, 2008

23.Нанодизест, Септембер, 2014. <http://www.vv.vv.vv.Нанодизестмаэ.жом>.

24.Котюрова М.П., Баженова Е.А. Культура научной речи: текст и его редактирование;: учеб. пособие\ Перм.гос.ун-т. Пресстайм, 2007

25.Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира\ М.: Языки славянчской культуры. М., 2003

26.Алексеева Л.М. Метафорическое терминопорождение и функции терминов в тексте. Автореф. дисс. Д-ра филол.наук. М.: 1999

- 27.Опаврин Е.О. Исследования метафоры в последней трети XX века.- Лингвистические исследования в конце XX века. Сб. Обзоров. М.: ИНИОН, 2000
- 28.Митрофанова О.Д. Язык научно-технической литературы. М., 1973
- 29.Александровна З.М. Метафоризация в научно-популярном дискурсе. Журнал. Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия.9. Филология. Востокведение. Журналистика. Вып.3 2012
- 30.Голованова Е.И. Профессиональный дискурс, субдискурс, жанр профессиональной коммуникации: соотношение понятий.- Вестник Челябинского государственного университета. Сер. Филология. Искусствоведение. Челябинск, 2013, Вып.73
- 31.Зубкова О.С. Метафора в профессиональной семиотике. Курск: Изд-во Курского гос.ун-та, 2011

Айсел Сафарова

**Функции типов метафоризации в формировании научного
массового дискурса**

Резюме

Метод метафорического выражения мысли находит свое отражение в научно-общественном дискурсе. Существуют специфические особенности научного дискурса в данном рассмотрении. Эта особенность отражается и на фоне других анализов в данной статье.

Отражающие метафорические процессы в условиях дискурса исследования такого типа делают важным изучение определенных стратегий (лексических, семантических, синтаксических и т.д.) Такого рода стратегии и сегодня сохраняют свою актуальность. В данном исследовании были сделаны определенные попытки приведения практических примеров. Результаты данного исследования доказывают, что метафоризация является одним из важных способов обогащающих историка - семантический процесс, а также образность научного языка.

Исследование данной проблемы является одной из важных задач лингвистики.

Aysel Safarova

**The function of methaphorizing types in the formation of
scientific – mass discourse**

Summary

The methaphoric style of idea is mentioned in the scientific discourse. The scientific discourse has specific peculiarities from this point of view. These peculiarities were analysed in this article.

Such kind of investigation demonstrating methaphorizing prosses in discourse make the learing of the strategies lexical, semantic, syntactic, etc. more important. Such strategies still keep their value. Certain attempts for practical comment of these items have been made in the research.

In conclusion methaphorizing is a historical – semantic prosses and the way of enriching expressiveness of the scientific language. To investigate thoroughly is the important goals of the contemporary linguistics.